97. ՍԱՌԱՆ ԿՅԱՄ Ա՞...

Ինըմ ա, չինըմ մին մարթ, մին կընեգյ։ Մարթը խեղճ մարթ ա ինըմ, կընգանը ծըեռքին մին փալաս, մին թուլըրոշ, մին ասծու ընեծա՞ծը։ Կընեգյը՝ Սառան, ըտրա կըլխին ճուղուպուր ար կոտրըմ, ըտրա կըլխին նստալ ար։

Մին օր էլ, մին փուռունգյու օր, ցորտ-ծըմեռնը ըտրանց շեննէլ սարերին յրա՞ն, հինչ ցո՞րտ, ղայսա՞ր, էտ կընեգյը ետ ա տրեռնըմ ուրան էտ «թունի հարա՞յ» մարթին ասըմ.— Ա՛յ մարթ, հի՞նչ ըս տանը վեր ընգալ, քյինի աշխադանք ըրա։

Մարթըն ասըմ ա.— Ա՛յ կընեգյ, էս ծմրռնեն կըեսին հի՞նչ աշխադանք, հի՞նչ պեն, հինչ զատ կա՞, վեր յրես աշխադանքի քյինիմ։

Սառան ըշըղվըմ ա, մարթին կուփի-կուփի անելավ, յումբրուղլամիշ անելավ, տանան տուս քըցըմ, համ էլ ասըմ.— Մոխերըս կըլխիտ, թուլ պենշար, ցեխըս նան վրեղըս կըլխիտ, հունց չի՞ աշխադանք կա, բա հոնձ անելը աշխադանք չի՞, քյինի արտը հընձի։ Վրեններս օտիս տու, դըբրեննես նըհետը, թո՞ ցորտ ա, հի՞նչ ըստանը եր ընգալ։

Մարթը տրռնան վրխվրխելավ ասըմ ա.— Ա՛յ ախմախ կընեգյ, ծըմեռնը արտ կինի՞, վեր քյինիմ հընձիմ։

Սառան լափ կըզնըվըմ ա, ասըմ.— Էլհա ա՞ռունըս պըբտողեցի՞ր, ա՛ տափը նի մըտած, վեչ եր կացա՞ծ։ Բա խստի էլ պեն կինի՞, վեր սա յա իմ կըլոխըս պերում, ինձ էսքան խուսուցընըմ, ծենըս աշխարքը քըցըմ։ Ա՛ հիմմար-անասուն, օրաղրտ եր կալ, քյինի,

ըստեղ արտ չիկա՞, մին օրիշ երգիրըմ կինի, էտ երգիրներըմը մըհեկ ամառն ա, արտերին հընձին լավ վախտըն ա, քյինի ընդեղ հոնձ ըրա։

Էտ մարթը վեր էտ խոսկերքը լըսըմ ա, լափ լըղին ճաքըմ ա, ծենը-ծունը կըտրած, ճըպաղած, կոչ յեկած, ասըմ ա.— Ա՛յ կընեգյ, տու ինիս, էն աստուծը, վիրև՝ աստուծ, ներքև՝ տու, յըես էն երգյիրին տեղը գյուդում չըմ, ըշտեղ մըհեկ ամառն ա, հունձին լավ վախտըն ա, ինձ քըրքքար մի քըցիլ։

Սառան մին լավ, իրեքատաժանի ուշունց ա տամ, մին կուտուր չոր հաց, մին էլ օրաղը թող անըմ, քըցըմ հայաթը, ինքյը նի մընընըմ տոն, տոռնը քըլլըմ։ Էս մարթը մընըմ ա հայաթըմը ծունին մեչին շըշկըլված, կաղնած... Ըշտեղ քյինի՞, հի՞նչ անի շատ վեր քընենքյ ա անըմ, ցըրտան տըղտոողալավ նի յա մընընըմ ուրանց կյումը, ընդեղ լաց ինըմ։ Էլհա մեթկ ա անըմ, թա հունց անի, վեր էտ լաշառ կընգանը անա աղադվի, ընդրա օվտան կյա։

Օրը ընցալ ար։ Էտ կընեգյը ակուշկավը եշըմ ա, տրեսնըմ էլ մարթը հայաթըմը չի, ասըմ ա հալրաթ քյեցալ ա։ Ըսկըսըմ ա լավ պադրաստոթուն քաշիլը, վեր դըբրուգյուն չախը սիրականը կյալու յա, ուրան յոր օնի քյինին էտ սիրականին տոնը, ընդեղ խալվաթ ա, հըրեվաննին գյիդալ չըն։

Տա ըսկսից օտելի պեներ պադրաստիլը, վեր նհետը տանի։ Հավեր մորթից, քյաթա թըխից, եղածու ըրավ, կյինի-արաղ շինից, օրիշ լավ-լավ խորագյնի ինից, կապից մին մեծ բոխչըմ, ինքյըն էլ սպասից։

Մին էլ տրեսավ սիրականը եկը կըտերը կաղնից, մին քյանդիր կախ տըվավ։ Էտ կընեգյը թըյդը-թայդի բոխչան քյինդիրան կապից, ինքյը կախ իլավ, վեր սիրականն էլ պըցրցնի։ Էտ լոխ էն մարթը կյումին ակուշկավը տրեսնում ա։

Սիրականը տընքտընքալավ քյանդիրը սկսից հուրթավը պըցրցնելը, հալա կրեսը հասած, էտ մարթը կյուման տուս ա կյամ, ասըմ.— Ա՛յ կընեգյ, ա՛յ կընեգյ, Սառա, էտ հո՞ր ըս պըցրանըմ։

— Ա՛յ մարթ, բա տու հոնձի չը՞ս քյեցալ, բա հի՞նչ օնիս ըստեղ։

Մարթըն ասըմ ա. — Ա՛ կընեգյ, լհա հոնձա յըմ կյամ, ասի տրեսնամ էտ ըշտեղ ըս քյընըմ։

Կընեգյը ըշըղվըմ ա, ասըմ.— Զոռ ըմ քյինըմ, ցավ ըմ քյինըմ, իստիրուշաղըն ըմ քյինըմ, ա շոն, շան տըղա, տրեսնըմ չըս հոր ըմ քյինըմ։ Մեր հուրթին քըշտին մին ցիցեռնակի պուն կա, քյընըմ ըմ ճտերին ակը տամ, տրեսնամ...

— Ա՛յ կընեգյ, բա էտ բոխճան հո՞ր ըս տանըմ։

— Քոռ մընա՛ս, բա տեսնըմ չը՛ս, վեր ցիցեռնակին ճըտերին հետի յըմ տանըմ,— ճըղղաց կընեգյը։

Մարթը ըշըղվից, ըսկըսից ճըղճըղալը, ըղըբըղալը, ընդրա էտ սա̈սա̈ն հըրեվաննին տըններան տո̈ւս եկին։ Էտ կընգանը սիրականը վախելան նըհետ քյա̈նդիրը պեց թողից, փախավ։ Էտ կընեգյը վեր ընգավ, տափան կացած ըսկսից քյո̈հնա տերման քամիլը, ո̈ւշո̈ւնց տալը, կյըռկյոռալը, հարայ տալը։

Վըեր տըեսնըմ ա հըրեվըննին հըվաքվըմ ըն, էտ կընեգյը ասըմ ա.— էս տոտոնը կրակ ընգածը, էս ուրուրուցը կյո̈ւլ տարածը ինձ ըսպանից, ամանգյո̈ւմիղը, ինձ էս քյանդիրա̈վը խեխտից, էս խըղ-ռոկը տարածը հոքիս հանից էս խռոկը պըկան կացածը հա՛... Ինձ գյոմփից, ինձ գոմփից, շո̈ւտ ըրեք, քյեցեքյ քյոխվին կընչեցեքյ կյա՛... էս կարկուտ տարածը, էս վեչ մխթա̈րա̈ծը քյա̈նդիրը պոկըս ա քըցալ, ա հըրըվըննե, հեսե՛ տըեսեքյ, էս քունձռոտը, էս խըռըղ-նըհատը, էս կըլո̈խը մոշավ ըրածը էս, էս, էս...

Սաղ շենը ըտրա ծենան տո̈ւս ա կյամ, կյամ ըտեղ, տեսնըմ էտ խեղճ մարթը վախան չուրացալ ա, չըպըռկվալ, մընացալ լո̈ւզո̈ւն կըտրած, կաղնած։

Էտ կընեգյն էլ ճըղճըղըմ ա, թըվիլ-թա̈վիլ անըմ, թա̈.— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, ա՛ հըրըվըննի, վա՛յ կոխկաճաղըս կոտրալ ա, վա՛յ օմրաս, վա՛յ տունգիս, վա՛յ մաշկիս հոռը կոտրալ ա՛, վայ ծո̈նգնըս, վա՛յ վըեննիս ծո̈ւկնամեսը վա՛յ, վա՛յ բլակըս, արմունգըս, վա՛յ կըլխիս ղափաղը վա՛յ, վա՛յ, պռոտըս, վա՛յ ճըղմըղընքնիս նան կյըրաղինիս, վայ սըրտիս տախտակըն նան սըերտըս, վա՛յ...

Լոխ էլ հըվատըմ ըն, վեր մարթը օղացալ ա էն քյա̈նդիրա̈վը կընգանը կախ տա, քյա̈նդիրըն էլ կըտրալ ա, էտ կընեգյը եր ա ըն-գա̈լ։ Քյոխվան վեր կյամ ա իտի տեսնըմ, էտ մարթին դուսաղ ա անըմ։ Էրկու զոռի տըղամարթ փըռնըմ ըն ըտրա ծեռքերը, վըենները կըպոտըմ, դուսաղխանան ըղըրկըմ։

Էրկու օրանը ետը էտ կընեգյը ո̈ւրա̈նց հայաթըմը սաղ-սալա-մաթ, օրախ-օրախ ման ա կյամ, ո̈ւրո̈ւգյո̈ւննին էլ սիրականին տոն պերըմ։ Հենգյ տարե էտ մարթը դուսաղխանըմը նըստըմ ա, վեր հենգյ տարեն թըմամըմ ա, կյամ ա տոն։ Վեր կյամ ա տոն, ո̈ւրա̈նց տոնը ճընանչըմ չի, սա̈քա̈րը վեր տոնը, հայաթը փիսացալ ար, չափարը ծըռվալ, կուտրատալ, հայաթըմը մին ծառ չիկար, կընեգյը լոխ կտորալ ար, ծըմեռնը էրալ, տոնը ö րա̈նա̈-վերա̈նա̈ ար տեռալ, աշկա ընգալ. դե անտըղամարթ տոնը հի՞նչ կինի՛, էն էլ աննամուս,

տո̈նաքանդ կընգա ծեռքի, վեր բուչի-բուչի չի անի տոնը շինի, հա̈լա̈քա̈նդի, հի՞նչ կինի...

Նի յա մըննըմ տոն, տըեսնըմ տանը քյա̈նդիրա̈վ մին ճոժկ քըցա̈ծ, կընեգյը մեշին թեքյ ընգա̈ծ, ո̈ւրա̈ն պուճուր ախճիգյըն էլ ըրորըմ ա, վեր հանգյիստ, դինջ քոն ինի։

Վեր մարթին տեսնըմ ա, դա̈ստի եր ա թըռչըմ տըեղան, մարթին էն չոր-չոփ տըեռած վիզան կախ ընգըմ, պըշպըշորըմ, ասըմ.
— Ա՛ մարթ, քու քյընալանըտ եսը իմ քոնըս առանց քյըեզ քիշերցիրեկ տարալ չի՛, ճարըս կըտրալ ա, քյա̈նդիրա ճոժկ ըմ քըցալ, խոխին էլ ասալ, վեր ինձ ըրորի, բա̈լքյա̈ս մին խըրեգյ քոն ինիմ, մըեռնիմ վեչ ինքյըս ինձ ուտելան, անքոն մընալան։

Էտ մարթը լոխ կըլո̈խ ա ընգնըմ, թա̈ ճո̈ւրը ըշտըղավ ա քյինըմ, թա̈ ինքյը հինչ բեդմա անի, վեր էտ ասծու կըրական աղադվի, էտ լա̈չա̈ռ կընգանը ծեռքան գո̈ւդո̈ւնը դո̈ւթմիշ չինի, թոքը նի չի կըենա էրվի՛։

Մին քանի վախտանը եսը էտ մարթը կըկըղ-կակող կընգանըն ասըմ ա.— Ա՛ կընեգյ, Սառա, բա գյուղո̈ւմ ը՛ս հինչ կա՛, բա ասիլ չը՞՞ս էն վեր ծըմակը փա̈դի քյեցի, տեսնամ ընդեղ մին վեր կա, մեշին եշեցի, տեսնամ էն ա մաշին վըեսկե կա, եք ո̈ւրո̈ւգյո̈ւնըս քյինիքյ, պերինք, ամմա հընգյեր-հըրեվան գյիդա̈ն վեչ հա՛։

Կընեգյը ուրխացավ, ռազի կացավ, պարկերը, խուրջինը հըզըրից, թա̈զա̈ քյանդիրը եր կալավ։

Քըշերը մարթը նան կընեգյը եր կացին, շենան տուս եկին, քյեցին ծըմակը։ Ծըմակըմը շո̈ւտանց մին խոր վեր կար։

Վեր եկին էտ վերին կոշտը, մարթըն ասից.— Ա՛յ կընեգյ, քյանդիրը մեշկաս կապի, ինձ կախ տո, քյինիմ վըեսկին հանիմ։

Էտ կընգանը աշկը ծակ ար, ինքյըն էլ հինչ ինըմ ար համփ ար անըմ, ճեպըըմ, բոմփըմ, դիբի ո̈ւրա̈ն պըերանը։ Մին խոսկավ շատ ըռըխեվեր կընեգյ ար։

Վըեր վըեսկուն անըմը լըսըմ ա, ասըմ ա.— Չէ՛, ա՛ մարթ, քյա̈նդիրը տու իմ մեշկաս կապի, յըես քյինիմ վըեսկեն պերիմ։

Մարթը թա̈.— Հի՞նչ կինի՛...

Կընգանը մեշկան քյա̈նդիրը կապըմ ա, քըշըցնըմ վերին մաչը, կեսըմը քյա̈նդիրը պեց թողըմ։ Վեր կընեգյը թըրըմփալի եր ա ընգնըմ, վերին ատակին տակը, էտ մարթը վերին ըռըխին մին մեծ քար ա տինըմ, իրեսին խըշըկընքըմ, դինշացած տոն կյամ։

Էքյսը հըրըվընների̈ն ասըմ ա.— Բա ասիլ չըք, ա հըրըվննե, կընեգյըս տանան փախալ ա, էլ օղըմ չի ինձ նըհետ ապրի։

էն լոխճան մոտի հըրեվանը, թա.— Վո՞ւյ, պոչերըս կըտորիմ, քա իսի պեն կինի՞։

էտ մարթը թա̈.— Բա հի՞նչ։

Անց ա կըենըմ մին տարի, էրկու տարի, էտ մարթը սըերտը դինջ ապրըմ ա։

Մին հետ ինքյը-ինքյը ասըմ ա. «Քյինիմ տեսնամ էս կընեգյը հինչ իլա̈վ, սաղ ա՞, սըեյրու վա, թա̈ չէ»...

Տա թաքուն քըշերը եր ա կըենըմ, քյա̈նդիրը յոր օնըմ, քյինըմ ծմակը, էտ վերին պերանը պեց անըմ, տըեսնըմ մին պեն ա տուրո̈ւր կյամ, տա քյա̈նդիրը կախ ա տամ, ասըմ. «Թա̈ կընեգյըս ինի, հա̈լա̈ վերան տո̈ւս չըմ օնելու, հա̈լա̈ ուրթում րեդմա օտի, վեր խեյունք կինի, հընաղանդ կինի, տընարար կինի, էլ սիրական չի պահիլ... Թա̈ ո̈ւրթո̈ւմնը չի օտիլ, էլհա քյանդիրը պեց կըթողիմ, վերը քըցիմ»։

Վերին պըրանին քըշտին տեսնըմ ա մին պըռթպըռթոտ զատ, հեյվանի մընան։

էտ սըռթսըռթոտ հեյվանը ղաչանք-պըղատանք ա անըմ, ասըմ.

— Ա՛յ մարթ, ինձ էս վերան հանի, յըես քու լըվոթունըտ մըտաս քըցիլ չըմ, ինձանա վախիլ մի, յըես քյըեզ վեչ մին պեն չըմ անիլ, մինա̈կ լհա̈ ինձ վերը չի քըցիս, տո̈ւս պերիս։

էտ մարթը ըտրան տո̈ւս ա պերըմ, էլհա վերին ըռեխը ծասկըմ։ էտ պուզավեր ընգըճավեր, հաքյվավեր, պըռթպըռթոտ հեյվանը ասըմ ա.— Յըես սադանա յըմ, ինքյն էլ սադանուցը թաքավերը։ էրկու տարի ըստրանա առաչ մին կընեգյ եկավ մեր սազանոցը պո̈ւնը ընգավ. էս ա էրկու տարի յա, մըեզ տանջըմ ա գյանք չի տամ օրը-իշեզ չի տամ, մեր օրը սև ա ըրալ, խավար ա ըրալ, մըեզ մաննըրին յրան պար ա ածալ, հունցու ածալ ա, ինդի էլ պար ընք եկալ, էնքան վեր ջանիա յընք եկալ, ախպեր՛, էլ տըմանըմ չընք։ Մըհեկ տու ինձ ազադեցիր, էտ մեծ լըվոթունը ինձ ըրիր, ըտրա ա̈վա̈զը յըես քյըեզ մին մեծ լըվոթուն կանիմ։ Անջուկըտ ինձ յրա պահի, յըես քյինալու յըմ թաքավերին ըխճըկանը մեչը նի մըննիմ հիվանդցընիմ։ Լոխ հա̈քյիմնին պերելու յըն, կըրելու չըն թա̈ լըվըցնին։ Քյինելու յըն լոխճան լավ հա̈քյիմը պերին, էլհա կարելու չի, թա̈ լվըցնի, յըես մեչան տո̈ւս չըմ կյալու, մինչև տու կյաս վեչ։ Թաքավերը բոլ-բոլ վըեսկե յա տալու, հու վեր լիվըցնի։ Տու շո̈րերըտ կըփոխիս, հա̈քյիմի շո̈րեր կը կյենաս, կյաս, ասիս. «Թաքավերըն ապրած կըենա, յըես կըպըժըժկիմ»։ էն վախտը յըես էտ ըխճըկանը մեչան տո̈ւս կըկյամ, ախճիգյը կըլվա̈նա, ըտրան ա̈վա̈զը քյըեզ մին բոլ վըեսկե կըտան։ էտ էլ ընդրան ա̈վա̈զը, վեր տու էն լա̈չա̈ռ կըն-

գանը ծեռքան ինձ ազատեցիր։ Ամմա էն էլ ասիմ քյըեզ, վեր իմ կոր-ծրս մարթկանց հիվընդցնելըն ա, ամման վախտ կյաս վեչ, թա փրլանքյասին կըլիվըցնիմ հա՞, լհա էս մին դոնըմը կըկյաս, վեր էրկունչի դոնըմըն եկիր, քյըեզ բըթարափ կանիմ, հոքիտ կըհանիմ։

Մին քանի օրանը ետը լըսըմ ըն, վեր թաքավերին ախճիգյը հիվանդացալ ա, վեչ մին պըժիժկ ճար չի անըմ։ էտ մարթը հաքյիմի շոր ա կյենըմ, քյինըմ թաքավերին պալատը, ասում, վեր ինքյը պժիժկ ա, ինքյը կըլիվըցնի։ Թաքավերը ռազի յա կըենըմ։ էտ սը-տանան վեր ըտրան տըեսնըմ ա, էտ ըխճըկանը մեչան տուս ա կյամ, քյինըմ։ Ախճիգյը լըվանըմ ա։

Թաքավերը ուրխանըմ ա, ասըմ.— Համ ախճիգյըս քըյեզ, համ էլ թաքավերութունիս կեսը։

էտ մարթը ռազի յա կըենըմ։

Պերըմ ըն քառասուն օր, քառասուն քըշեր հըրսանիք անըմ։ Մին քանի վախտ վեր անց ա կըենըմ բիրդան լըսըմ ըն, թա մին օրիշ թաքավերի տըղա հիվանդացալ ա։ էտ թաքավերը խընթրալ ա, վեր էս թաքավերին փրեսան, էտ լոխճան ընըմավեր պըժիժկը, քյինի, լըվըցնի էտ տըղին։ էտ մարթին անցավ կըլոխը, ցավի մաչ ա ընգնըմ, շանը մըզմոզ ա ընգնըմ, թա բա հո՞ւնց անի, հո՞ւնց չանի, վեր ամաչ կյա։ Քյինի վա՜յ ա, քյինի վեչ վա՜յ ա։

Վերչը ճարը կտրած քյինըմ ա, հըսնըմ հիվանդին։

Վեր սըտանան ըտրան տեսնըմ ա, ճարը կըտրած տուս ա կյամ, ամմա մըթկըմը ասըմ ա.—Վե՛չինչ, յըես քու ճաշըտ կիփիմ, յըես քե նշանց կըտամ ըշտեղ ա «Դառթունց շանը կըլոխը թաղած»...

Հիվանդը լըվանըմ ա, էտ մարթը տըղտողալավ տուս ա կյամ քյուչան, տեսնըմ օղտերը վըեսկավ պեռնած ուրան ըն յեշըմ, վեր հըղե ինի տոն, թաքավերին պալատը։

էտ դաբրըմը սըտանան կյամ ա ըտրա պըկան վըռնըմ, ասըմ. — Ա՛րա, ա՛յ ախմախ, բա յըես քյըեզ ասեցի վե՞չ, վեր տու օրիշ հիվանդի կոշտ չի կյաս, խե՞ յըս եկալ, էնքան վըեսկեն, թաքավե-րին ախճիգյը, թաքավերուութունը քյըեզ հերիք չա՞ր, դե վեր եկալ ըս, մըհեկ էն հիվանդին տեղ, քու հոքիտ ըմ հանելու։

էտ մարթը տըղտողալավ ասըմ ա.— Կա՛ց, կա՛ց, եկալ ըմ ըս-տեղ քյըեզ մին պեն ասիմ, վեր էն կընեգյը՝ Սառան վերան տուս ա եկալ, էն ա հետատ ման կյամ.... Սառռա՞ն կյամ ա՞։

էս սըտանան վեր էտ լսում ա, վընընը-ծրեռքը տափան կտրվըմ ա, տափը տեղ չի տամ վեր կաղնի, հենց ա տրեռնըմ օթի օրփաթ թուլանըմ, խըղճանըմ, ասիս լհա մեշկը կոտրըմ ա՞, ասըմ ա.—

Ցրես քյրեզ մատա՞ղ, քու շանիտ մատա՞ղ Սառին մին խըրեգյ զիրավ ըրա, միչև յրես փախչիմ, կոռչիմ էս լոու ըշխարքաս։

Սրտանան վեր Սառին անըմը լըսըմ ա, էտ մարթին բողազը պեց ա թողըմ, էս լոու ըշխարքաս չըքվըմ։ Միչև մըհեկ էլ էտ սադանեքյը մարթկանց իրեսը չըն տոու կյամ։

Էա խեղճ մարթըն էլ իտի թաքավերի փըեսա յա տըեռնըմ, ուրան հետի օրախ, բախտավեր ապրըմ։

Նա ուրան դարդը-ցավան աղադվից, պարով մունք էլ մեր ցավան, դարդան աղադվինք, մին լավ, օրախ ապրինք։